

UOT 339.13

BEYNƏLXALQ İQTİSADI İNTEQRASIYANIN ƏSAS FORMALARI**ƏZİZOVA KƏMALƏ VAQİF qızı***Sumqayıt Dövlət Universiteti, baş müəllim*ilqarosmanov1975@mail.ru

Açar sözlər: beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya, ticarət, bazar, azad iqtisadi zona, gömrük ittifaqı, transmilli korporasiya

Beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya ölkələr arasında təsərrüfat əlaqələrinin yeni forması kimi XX əsrin ortalarından etibarən özünün yüksək inkişaf səviyyəsinə çatmışdır. İnteqrasiya latınca “İntegratio” sözündən götürülüb, mənası müxtəlif hissələrin birləşməsi kimi başa düşülür. İnteqrasiya prosesləri qısa müddət ərzində beynəlxalq ticarət və investisiya proseslərinin sürətlənməsinə təkan verir. Perspektivdə isə geniş bazarların yaranmasına, resursların effektivli bölünməsinə, rəqabətin artmasına və sürətli inteqrasiyaya qoşulan ölkələrin iqtisadi artımlarının yüksəlməsinə səbəb olur. Ayrı-ayrı ölkələr arasında həyata keçirilən bütün inteqrasiya proseslərinin məqsədi milli iqtisadiyyatların kapital bazarlarının, xarici ticarətin səmərəliliyinin yüksəldilməsidir. Son illərin təcrübəsi göstərir ki, inteqrasiya prosesləri getdikcə dərinləşir və genişlənir.

Dünya ölkələri arasında iqtisadi inteqrasiya prosesləri inkişaf etdikcə beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsi aktuallaşır. Bu məqsədlə beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar yaradılır, birgə maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti həyata keçirilir. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin əsas formalarından biri məhz dünya iqtisadiyyatında baş verən inteqrasiya prosesləridir. İnteqrasiyaya daxildir: milli iqtisadiyyatların dövlətlərarası tənzimlənməsi; regionlar üzrə bəzi milli iqtisadiyyatların tələbatlarına istiqamətlənmiş struktur və məlum nisbətlərə malik olan təsərrüfat komplekslərin formalaşması; əmtələrin, kapitalların, xidmətlərin və iş qüvvəsinin hərəkəti zamanı milli maneələrin aradan götürülməsi; region üzrə vahid bazarın yaranması; qruplarda birləşmiş ölkələrin əmək məhsuldarlığının ümumi səviyyəsinin və əməkdaşların həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinin təmin edilməsi. Belə inteqrasiyanın ən yaxşı nümunəsi 1958-ci ildə Qərbi Avropanın 6 ölkəsinin Roma müqaviləsi əsasında yaranmış Avropa İqtisadi Əməkdaşlığı (AİƏ) oldu, sonralar bu birlik genişlənməmişdir, bu birliyin tərkibi 1973-cü ildə 9 ölkədən, 1980-82-ci illərdə 12 ölkədən, 1992-ci ildə isə 15 ölkədən ibarət olmuşdur. 1 noyabr 1993-cü il Maastrixt sazişinə əsasən AİƏ Avropa İttifaqına çevrilmişdir.

Qərbi Avropa tipli bu inteqrasiya mərhələ-mərhələ həyata keçirilmişdir, gömrük ittifaqından başlayaraq birgə aqrar, büdcə və valyuta siyasətinə, vergiqoymanın eyniləşdirilməsinə, sosial təminat sahəsinin unifikasiyasına və 1993-cü ildən işçi qüvvəsinin, xidmətlər, kapital və əmtələrin azad surətdə hərəkətini nəzərdə tutan vahid daxili bazarın yaranmasına qədər uzun yol keçmiş, daha sonra Avropa İttifaqına daxil olan ölkələrin əhalisinin vizasız hərəkəti haqqında Şenqen sazişi imzalandı. 70-ci illərdə Avropa İttifaqı ilə AKS-ə (Afrika, Karib və Sakit okean bəşeynləri) daxil olan ölkələr arasında assosiasiya yaradıldı, bu assosiasiyaya təxminən 60 dövlət daxil oldu. Assosiasiya Lome (Lome şəhəri, Toqo) adı verildi və ticarəti, krediti, istiqrazları və investisiyaları əhatə edirdi. 80-ci illərdə Asiyada ASEAN (Cənubi Şərqi Asiyanın azad ticarət assosiasiyası) inteqrasiya qrupu yaradıldı. Buraya Asiyanın bir çox ölkələri, eləcə də ABŞ, Kanada, Avstraliya, Yeni Zelandiya daxil idi. Belə bir bazar ittifaqının liderləri Yaponiya, ABŞ və “Şərqi pələnglər” adlanan Qonkonq, Tayvan, Malayziya, Tailand, Sinqapur, KXR oldular. Assosiasiyanın fəaliyyətinin əsas istiqaməti ticarətin, gömrük resurslarının, investisiyaların, kredit münasibətlərin

liberallaşdırılması, qiymətli kağızlar bazarının ümumiləşdirilməsidir. Qərbi Avropa integrasiyasına nisbətən gec təşkil olunmuş ASEAN mühüm integrasiya problemlərinin həllində geri qalır [4, s.84].

Rəqabətin və Qərbi Avropanın, Yaponiyanın və Cənubi Şərqi Asiyanın bir çox dövlətləri ilə ticarət və ödəniş balanslarının balanslaşdırıla bilməməsinin təsiri altında 1992-ci ildə Şimali Amerikanın azad ticarət zonası adlanan integrasiya qrupu yaradıldı, buraya ticarətin daha da liberallaşdırılması məqsədi ilə ABŞ, Kanada və Meksika daxil oldular. Bu integrasiya prosesi ABŞ və Kanadanın iqtisadi potensialı ilə Meksikanın iqtisadi potensialı arasında olan böyük fərqlə əlaqədar hələ ki, ləng inkişaf edir. Bununla yanaşı, 1997-ci ildə Meksikada baş vermiş güclü maliyyə böhranı integrasiya proseslərinin dərinləşməsinə daha da zəiflətdi. Bu integrasiya inkişaf etdikcə Latin Amerikasının ölkələrinin də buraya daxil olması nəzərdə tutulur. Göstərilən iri və güclü integrasiya qruplaşmalarından başqa, müxtəlif qitələrdə inkişaf etməkdə olan ölkələr tərəfindən yaranmış nisbətən kiçik qruplar da fəaliyyət göstərir. Bu, ilk növbədə, And paktıdır, buraya Latin Amerikasının Çili, Arqentina, Peru, Uruqvay, Paraqvay, Venesuela, Ekvador kimi ölkələri daxildir [2, s. 165].

Beynəlxalq iqtisadi integrasiya prosesinin yaranmasını və inkişafını şərtləndirən bir sıra amillər vardır ki, həmin amillərə aşağıdakıları aid etmək olar:

- beynəlxalq miqyasda beynəlxalq əmək bölgüsünün getdikcə dərinləşməsi;
- istehsalın beynəlmilləşməsi və kooperasiyalaşması səviyyəsinin güclənməsi;
- milli iqtisadiyyatların açıqlığı;
- innovativ texnologiyalara olan tələbatın artması və onlardan istifadə səviyyəsinin

beynəlxalq miqyasda çoxalması və s.

İqtisadi integrasiya iki istiqamətdə çıxış edərək həm ölkələri, həm də regionları bir-birinə yaxınlaşdırır.

İqtisadi integrasiya proseslərində aşağıdakı amillər xüsusi əhəmiyyət kəsb edir:

- birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsinə müsbət təsir göstərir;
- müəyyən regionda qarşılıqlı investisiya fəaliyyətinin genişlənməsinə imkan verir;
- əsaslı kapital qoyuluşunun artmasını, təsərrüfat – kooperasiya əlaqələrinin genişlənməsini

sürətləndirir;

- region ölkələri arasında ticarət baryerlərini azaldır, idxal-ixrac əməliyyatlarının həcmi artırır;

- elmi-texniki yeniliklərin və müasir texnologiyaların tətbiqini sürətləndirir, bütövlükdə regional qrupa daxil olan ölkənin iqtisadi inkişafını artırır.

Bundan əlavə, regional integrasiya qurumu daxilində xarici investorlar üçün milli iqtisadi rejim yaxşılaşır və milli investorlarla yanaşı, xarici investorların fəaliyyəti stimullaşdırılır. Beləliklə, bu amillər nəticəsində regionda iqtisadi inkişaf prosesləri davamlı olur, milli iqtisadiyyatlar beynəlmilləşir və dünya təsərrüfat sistemində bu ölkələrin rəqabət qabiliyyəti güclənir.

Ümumilikdə, beynəlxalq iqtisadi integrasiya prosesləri aşağıdakı formalarda həyata keçirilir. Birincisi, azad ticarət zonalarının yaradılması formasında. Azad ticarət zonalarının yaradılması beynəlxalq iqtisadi integrasiyanın ən çox yayılmış formalarından biri kimi çıxış edir. Bir çox inkişaf etmiş ölkələrdə, o cümlədən ABŞ-da, Avropanın bir çox ölkələrində belə zonalar yaradılmışdır ki, həmin zonalar ölkələr arasında gömrük tarif məhdudiyyətlərinin aradan qaldırılmasına əsaslanır. İkincisi, beynəlxalq iqtisadi integrasiyanın inkişaf etmiş bir forması ümumi bazardır. Hazırda beynəlxalq ticarət mərkəzi kimi “Ümumi Avropa bazarı” çıxış edir. Beynəlxalq ticarətin mərkəzinə çevrilmişdir. Dünya ticarət dövryyəsinin üçdə bir hissəsi Avropa İqtisadi Birliyinin payına düşür. Bu birlik indi ABŞ-dan 3,6 dəfə, Yaponiyadan 3,8 dəfə çox əmtəə ixrac edir. Üçüncüsü, gömrük birliyi. Gömrük birliyi gömrük tarif məhdudiyyətlərini tamamilə aradan qaldırılması və sərbəst ticarət fəaliyyətinin yaradılması baxımından azad ticarət zonasından fərqlənir. Gömrük İttifaqı beynəlxalq iqtisadi integrasiyanın nisbətən daha yüksək mərhələsidir.

Gömrük İttifaqı bir neçə gömrük ərazilərinin birləşdirilməsini nəzərdə tutur. İttifaq daxilində bütün gömrük rüsumları ləğv edilir və ittifaqa daxil olmayan üçüncü ölkələrə vahid gömrük siyasəti həyata keçirir [3, s. 223].

Gömrük İttifaqı ilə müqayisədə ümumi və ya vahid bazar beynəlxalq inteqrasiyanın daha yüksək formasıdır. Ümumi bazar daxilində ölkələr arasında kapitalın və əməyin hərəkəti heç bir maneə olmadan, tam sərbəst həyata keçirilir. Ümumi bazara daxil olan ölkələr gömrük rüsumlarını ləğv etməklə üçüncü ölkələrə münasibətdə vahid ticarət siyasətini həyata keçirirlər. Gömrük İttifaqına daxil olan ölkələr ümumi bazarın formalaşması üçün zəmin yaradırlar. Bu məqsədlə gömrük məhdudiyətlərinin aradan qaldırılması ilə yanaşı, ümumi bazarın iştirakçısı olan ölkələrin milli iqtisadiyyatların ayrı-ayrı sahələrinin inkişafının ümumi strategiyası, sərbəst əmtəə axınını təmin edə bilən kapitalın, işçi qüvvəsinin, xidmət və informasiyanın sərbəst axını üçün müvafiq şəraitin yaradılması, sosial və regional inkişafı təmin edə bilən ümumi fondların formalaşdırılması tələb olunur. Beləliklə, iqtisadiyyatın tarixi inkişaf prosesini nəzərdən keçirərkən beynəlxalq iqtisadi inteqrasiyanın bir neçə təkamül mərhələsindən keçdiyini görə bilərik [1, səh. 334].

Müasir dövrdə beynəlxalq iqtisadi inteqrasiyanın əsas formalarından biri kimi transmilli korporasiyaların və kredit maliyyə təsisatlarının fəaliyyəti çıxış edir. Müasir dünya iqtisadiyyatında transmilli tendensiya gündən-günə çoxalmaqdadır və transmilliləşmə prosesinin stimullaşdırılmasında transmilli korporasiyalar önəmli yer almaqdadır. Bu tendensiyanı daha da sürətləndirən amillərdən biri dövlətlərin öz milli sərhədlərini aşaraq dünyaya inteqrasiya etməsidir. Transmilli korporasiyalar milli sərhədlərdən kənara ekspansiya edərək kapitalın beynəlxalq hərəkətinə və birbaşa xarici investisiyalara özlərinin sonrakı ekspansiyasını təkcə yeni müəssisələrin yaradılması ilə deyil, həmçinin birləşmə və qovuşmalar yolu ilə də həyata keçirirlər. Transmilli müqavilələr qlobal miqyasda kapitalın hərəkətini sürətləndirir, beynəlxalq ticarəti genişləndirir və dünyada iqtisadi inteqrasiya prosesini stimullaşdırır. Lakin bununla yanaşı, belə müqavilələr bir sıra problemlərin yaranmasına səbəb olur. Bazar üzərində nəzarət transmilli şirkətlər üçün mənfəətin maksimumlaşdırılması üçün ən effektiv və birbaşa vasitədir.

Ümumiyyətlə, beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya prosesi bir neçə formada inkişaf edir. Azad ticarət zonaları beynəlxalq ticarətdə qarşıya çıxan maneələri aradan qaldırmağı, gömrük ittifaqları daxili bazarı üçüncü ölkələrin rəqabətindən qorumaq üçün gömrük və vergi sahəsində tədbirlərinin həyata keçirilməsini, ümumi bazar əmtəə və xidmətlərin, kapitalların sərbəst hərəkətini, vahid bazar ticarət şərtlərinin, kapitalın və işçi qüvvəsinin beynəlxalq hərəkətinin hüquqi və iqtisadi-texniki şərtlərinin eyniləşdirilməsini nəzərdə tutur. Bundan başqa, əgər vahid bazar əsasən beynəlxalq miqyasda mübadilə sahəsini tənzimləyirsə, digər inteqrasiya forması olan valyuta və iqtisadi ittifaqın yaradılması bütün sahələrin fəaliyyətinin eyniləşdirilməsini, inteqrasiya qruplaşmasına daxil olan ölkələrin iqtisadi siyasətlərinin əlaqələndirilməsini və bununla bağlı ümumi qanunvericiliyin yaradılmasını nəzərdə tutur.

Elmi yeniliyi: məqalədə beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya formalarının hər birinin xarakterik xüsusiyyətləri araşdırılmış və onların ölkənin dayanıqlı inkişafında rolu müəyyən edilmişdir.

Tətbiqi əhəmiyyəti: məqalədən irəli gələn nəticələrə əsaslanaraq ölkəmizdə inteqrasiya formalarından hansının təşkilinin səmərəli olduğunu müəyyən etmək olar.

ƏDƏBİYYAT

1. Abbasbəyli A.N. Müasir beynəlxalq münasibətlər və qloballaşma. Bakı: Nurlan, 2009. 640 s.
2. Əhmədov M.A. Qloballaşma və milli iqtisadiyyatın formalaşması. Bakı: Azər nəşr, 2003. 520 s.
3. Şəkəreliyev A.Ş., Nuriyev C.Q., Əliyev A.Ə. Gömrük işinin təşkili və idarə edilməsi. Bakı: Gənclik, 2003, 316 s.
4. Шреплер Х.А. Международные экономические организации: Справочник. М.: Международные отношения, 2005, 454 с.

РЕЗЮМЕ
ОСНОВНЫЕ ФОРМЫ МЕЖДУНАРОДНОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ
Азизова К.В.

Ключевые слова: *международная экономическая интеграция, торговля, рынок, свободные экономические зоны, таможенный союз, транснациональные корпорации*

В статье дана информация об основных формах экономической интеграции. Раскрыты особенности процессов, входящих в интеграцию, также определён ряд факторов, влияющих на зарождение и развитие экономических интеграционных процессов.

SUMMARY
MAIN FORMS OF INTERNATIONAL ECONOMIC INTEGRATION
Azizova K.V.

Key words: *international economic integration, trade, market, free economic zones, customs union, transnational corporations*

The article provides information on the main forms of economic integration. The processes that are included in the integration are revealed, and a number of factors that determine the origin and development of economic integration processes are identified.

Daхilolma tarixi:	İlkin variant	06.12.2018
	Son variant	25.06,2019